

# Վահան Թեֆեանը

## Ժամանակակիցներու Նամակներուն մէջ

ՎԱՁԷ ՂԱԶԱՐԵԱՆ

Վահան Թեֆեանի ժամանակակից գրական մշակներու նամակներուն մէջ յաճախ կը հանդիպինք տեղեկութիւններու, որոնք կ'աւրնչուին «հայ բանաստեղծներու իշխան»ին, եւ լոյս կը սփռեն անոր թէ՛ գրական թէ՛ հասարակական գործունէութեան վրայ, գնահատանքի բովէն անցընելով գայն:

Մեծ է թիւը այդօրինակ նամակներուն, որոնցմէ կը հրապարակենք Երուանդ Օտեանի, Օննիկ Զիֆթէ-Սարափի, Արփիար Արփիարեանի, Տիրան Զրաֆեանի եւ Շահան Շահնուրի գրչին պատկանող նամակներէն հատուածներ:

Հրատարակութեան տրուած նամակները՝ բոլորն ալ անտիպ, կը պահպանուին Երեւանի Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարանին (ԳԱԹ) մէջ, եւ առնուած են Միֆայէլ Կիրանեանի (ՄԿՖ), Օննիկ Զիֆթէ-Սարափի (ՕԶՍՖ) ու Գեղամ Ֆէնէրնեանի (ԳՖՖ) արխիւներէն:

\*\*

ԵՐՈՒԱՆԻ ՕՏԵԱՆԷՆ

Միֆայէլ Կիրանեանի

22, 9, 1904

... Շնորհաւորութիւններ մասնաւորապէս այն երեք ոտանաւորներուն համար, որոնք երեւցան Ազատ Բեմի մէջ ուղղուած Տողթ. Փաշայեանի<sup>1</sup>: Կ'ենթադրեմ, որ երեքն ալ քու գրածներդ են եւ մա-

1. Տոք. Կ. Փաշայեան՝ խմբագիր-տնօրէնը Գահիրէի «Հորիզոն» շաբաթաթերթին (1904-1906 թթ.): «Մշակ»ի 1904 թ.ի 121 եւ 122-րդ թիւերուն մէջ Տոք. Կ. Փաշայեան գրած էր եզիպտահայ գաղութի մասին ընդվզեցուցիչ թղթակցութիւն

նաւանդ կ'ուզեմ որ այնպէս ըլլայ: Բայց արդէն ո՞վ կայ Եզրիպտոս որ այդքան esprit [նգեւորութիւն], այդքան ironie [հեգնանք], այդքան verve [աւիւն] ունենայ:

ԳԱԹ-ՄԿՖ, Ա. բաժին, 19ա.

\*\*

Միքայէլ Կիրճեանին

22, 10, 1904

... Մշակի՞ եւ Փաշայեանի մասին Վահան Տիրանեանի<sup>3</sup> գրածը հիանալի էր. իմ կողմէս շնորհաւորէ զինքը անպատճառ, մանաւանդ որ Բարսեղին<sup>4</sup> գրած մէկ նամակիս (կամ քեզի գրած, չեմ յիշեր) մէջ անպատաս կերպով խօսած էի իր գրածներուն վրայ, դատելով զինքը իր յեղափոխական դրուածքներէն, սեռ մը որ չեմ գիտեր ինչո՞ւ այլեւս faux [կեղծ] եւ ծաղրելի կը հնչէ ականջիս:

ԳԱԹ-ՄԿՖ, Ա. բաժին, 19ա.

\*

Միքայէլ Կիրճեանին

... Վահանն ալ կ'աշխատակցի կոր մեզի<sup>5</sup>, ատեն ատեն:

... Շիրակը<sup>6</sup> երեք շաբաթ է լոյս տեսած չունի. նախ՝ Թէքէ-

մը, որ իր ժամանակին մեծ ազնուկ բարձրացուց եւ այդ օրերուն Թէքէեանի կողմէ խմբագրուող Աղեփանդրիոյ «Ազատ Բեմ» շաբաթաթերթին (1903-1907 թթ., շրջան մը մասն հրատարակուած իրրեւ առօրեայ) 15, 18 եւ 20-րդ քիւրսուս մէջ՝ տարբեր ծածկանուններով յաջորդաբար լոյս տեսան՝ «Դոկտոր Կ. Փաշայեան խանի Տ... Գեղօնը» (Ասուպ), «Հրաւեր» (Գիսաստղ) եւ «Քրոնիկ» (Մէն կէն) ստանաւորները, որոնցմէ առաջին երկուքը կը պատկանէին Թէքէեանի գրչին, եւ երրորդը միայն գրուած էր Կիրճեանին կողմէ:

2. 1872 թ.ին, Գրիգոր Արծրունիի կողմէ Թիֆլիսի մէջ հիմնուած շաբաթաթերթը, որ այդ շրջանին լոյս կը տեսնէր իրրեւ օրաթերթ:

3. Թէքէեանի երիտասարդական տարիներու ամենագործածական ծածկա-  
նունը:

4. Բարսեղ Օհանեան, գարմիկը վ. Թէքէեանի եւ մեկեանսը «Շիրակ»ի: Սակարանային պաշտօնեայ, որ միաժամանակ վերակազմեալ-ձևչակեան գործիչ ու հրատարակագիր էր:

5. Խօսքը կը վերաբերի Շահնագարի Պոլսոյ «Հայրենիք» օրաթերթին, որուն գլխաւոր խմբագիրը պիտի դառնար Թէքէեան կարճ ատեն մը, «Շիրակ»ի դադարումէն ետք:

6. Պոլսոյ մէջ Թէքէեանի խմբագրութեամբ լոյս տեսնող շաբաթաթերթ՝ 1909 թ.ի 7 Փետր.—15 Օգոստոսի: Նախապէս իրրեւ ամաթերթ կը հրատարակուէր Աղեփանդրիա, 1905 թ.ի Յունուարի 1-էն սկսեալ, վ. Թէքէեանի եւ Միք. Կիր-

եանին ծուլութեան պատճառաւ ու յետոյ նիւթական ղժուարութեանց  
համար: Պոլսոյ մէջ հազիւ 40 հատ ձեռքէ կը ծախուի կոր եւ սակայն  
ամէնէն շատ սպառած շարաթաթերթն է...:

ԳԱԹ-ՄԿՖ, Ա. քաժին, 19բ.

\*\*

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆԷՆ

Միֆայել Կիւրնեանին

17, 8, 1904

Գրական հանդէսի մը՝ հրատարակութեան զաղափարը սքանչելի  
մտածում մըն է զոր ունեցած էք...:

... «Տիրանեանին» յիշատակութիւնը կ'ընես «Թէքէեան» ըսե-  
լով. չէի գիտեր թէ նոյնն են...: Իր բանաստեղծութիւններուն հա-  
տորը՝ Բարիզ կարդացի (եթէ նոյն ինքն է) եւ շատ աղուոր բաներ  
գտայ մէջը: Հայ Հանդէսին<sup>9</sup> մէջն ալ յօդուած մը պիտի հրատարակէի,  
բայց զժրազդարար շա՛տ քաղաքականութեան ետեւէ եղայ...:

... Ձէի գիտեր թէ Եզիպտոս է: Լաւ գրող մըն է ... Գալուստ  
աղային<sup>10</sup> զաւա՞րն է: Օրթաղիւղ Թէքէեան Գալուստ աղան կար, ա-  
ղէկ մարդ մըն էր, եւ զաւակներ ունէր որոնք պղտիկուց մելամաղձիկ  
էին...:

ԳԱԹ-ՄԿՖ, Ա. քաժին, 85ա.

\*\*

Միֆայել Կիւրնեանին

25, 1, 1905

... Վ. Թէքէեանի ոտանաւորները<sup>11</sup> artistique [արուեստով]  
են...:

ԳԱԹ-ՄԿՖ, Ա. քաժին, 85բ.

ճեանի խմբագրութեամբ: 1906 թ.ի Յունիսի 1-էն մինչեւ դադարումը լոյս տեսած  
է Գահիրէ, Ա. Արփիարեանի խմբագրութեամբ:

7. Կակնարկուի «Շիրակ»ը:

8. Խօսքը 1901 թ.ին Բարիզ հրատարակուած Վ. Թէքէեանի բանաստեղծու-  
թիւններու անդրանիկ հատորին՝ «Հոգեք»ու մասին է:

9. Ա. Արփիարեանի խմբագրութեամբ 1902-1903 թթ. Վենետիկ լոյս տեսնող  
գրական կիսամսեայ:

10. Վ. Թէքէեանի հայրը, որ մահացած է 1888 թ.ին:

11. Կակնարկուի՝ «Շիրակ»ի առաջին թիւին մէջ վահան Տիրանեան ստորա-  
գրութեամբ լոյս տեսած «Կը Սիրէի», «Առիքները» եւ «Փոքորիկ» ֆերքուածներուն:

\*\*

## ՕՆՆԻԿ ԶԻՖԹԷ-ՍԱՐԱՖԷՆ

Պօզոս Գէորգեանին

3, 8, 1926

... Ուրախ եմ որ մտաւորականներու միաբանութեան զաղափարը նաեւ դուք ունեցեր էք: Այն օրերուն որ ես Գօրֆուր մէջ կը խորհէի այդ մասին, Վառնայի մէջ Թէքէեան զրեթէ ճիշտուճիշտ նոյնը խորհեր էր եւ երբ ան ալ Գօրֆուր եկաւ<sup>12</sup> իբր որբերու քննիչ, եւ տեսնուեցանք, անդրադարձանք որ ոչ միայն միեւնոյն զաղափարը յղացեր էինք նոյնիսկ իր մանրամասնութիւններուն մէջ ծրագրելով զայն, այլ ինքն ալ ես ալ մեր քիչ շատ դրամատէր բարեկամներուն զատ զատ զրած ու պարզած էինք զայն: Համաձայնեցանք որ ինք Եզիպտոսի «Արեւ»ին<sup>13</sup> եւ ես՝ Ամերիկայի «Կոչնակ»ին<sup>14</sup> մէջ պիտի զրէինք նոյն նիւթին վրայ, զաղափարը տարածելու համար. այնպէս ալ ըրինք. բայց արդիւնք մը չտուաւ. դժբախտաբար, թէեւ միշտ ալ կ'երազենք մեր ծրագրերն ու անոր յաջողութիւնը:

Շատ դժեմ եմ որ անոր ալ զրած էք, որովհետեւ ան Եզիպտոսի մէջ ազդեցութիւն եւ միջոցներ ունի<sup>15</sup> նիւթապէս ալ օգտակար ըլլալու:

ԳԱԹ-ՕԶՍԹ

\*\*

## ՏԻՐԱՆ ԶՐԱՔԵՆԱՆԷՆ

Միքայէլ Կիւրեանին

10, 6, 1905

... Հոգեւին դիտեմ ինչ արժէք որ ունի թու «Ճահիլը»<sup>16</sup> (քո՛ւկդ է այնպէս չէ՞. կ'աղաչեմ, քենէ տարբեր մէկը չըլլա՛յ անոր հեղինակը. եւ կրնա՞ր միթէ ըլլալ.) ինչ հիանալի արժէք որ ունի՝ մեր ընդհանուր տո՞գոյն, անհանճար արտադրութեանց դռնհկոյտին, թշուառութեան մէջ: Կա՛ն եղեր միսիթարիչ ու անձանօթ բարձրու-

12. Վ. Թէքէեան 1922 թ.-ի Դեկտեմբերին Պոլսէն անցած էր Պուլկարիա, ուր մինչեւ 1923 թ.-ի Մարտ 7 մնալէ յետոյ, դիմած էր Յունաստան՝ գրադելու որբերու ուսրցով եւ հոն ալ Ազգ. Պատուիրակութեան կողմէ նշանակուած էր որբերու քննիչ: Թէքէեան Բոքրօ գտնուած է Ապրիլի առաջին տասնօրեակէն ետք:

13. Ամեհօրեայ պաշտօնաբերք Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան: Հիմնուած է 1915 թ.-ին Ադեմանդրիա, իբրեւ երկօրեայ, Թէքէեանի, Տափատեանի եւ Միլտիչեանի կողմէ: 1924 թ.-էն սկսեալ կը հրատարակուի Գահիրէ:

14. «Հայաստանի Կոչնակ» շաբաթաբերքը, որ այդ շրջանին լոյս կը տեսներ Նիւ Եորքի մէջ, Յովհ. Աւագեանի խմբագրութեամբ:

15. Վ. Թէքէեան այդ օրերուն ատենապետն էր քե՛ր Գահիրէի Բաղափական Ժողովին եւ քե՛ր Ռ. Ա. Կուսակցութեան Եզիպտոսի Շրջանային Վարչութեան:

16. Վ. Թէքէեանի նորավէպերէն մէկը, որ լոյս տեսած է «Շիրակ»ի 1905 թ.-ի երրորդ քիւիմ մէջ:

թիւններ, երեւակայութեան, յղացման, compositionի [շարադրութեան] մեծամեծ, մեծաթուիչ կարողութիւններ... :

11 Յունիս

Այդ պատմութիւնը, որ երազի պէս կը տեւէ, ու երազի պէս կ'աւարտի, մեծ հեղինակի գործ է, որչափ որ կրնամ ճանչնալ. իրականութեան բոլոր ճշմարտութեան հետ՝ խորհրդանշանի մը բոլոր վերացական գերիրականութիւնը ունի, Քանդէն-Լադուոի<sup>17</sup>, Տը Շալանի<sup>18</sup> պատկերի մը պէս. մեծ զաղափար մը կը պատկերացնէ, պատկերին բոլոր պայմաններով, եւ զաղափարին բոլոր տարրերով. թո՛ղ երկուքին ալ դատ դատ ունեցած յատկութիւնները, երկուքին նոյնացումը հիանալի է. թերեւս ամենեւին չկայ պատկերի մաս մը որ զաղափարին մէկ տարրին չհամապատասխանէ, որ իր նշանակութիւնը չունենայ, եւ միանգամայն, զաղափարէն անկախաբար՝ պատկերին ամբողջութեան մէջ տրամաբանական, անհրաժեշտ կապ մը չունենայ պատկերին միւս մասերուն հետ. եւ ասոր համար՝ խելացի, վարպետ հեղինակի ալ գործ է. բարի՛ հեղինակի. վասնզի զաղափարին հասնել չիրցողները կրնան խիստ եւ խիստ գեղեցիկ դէպքերու պատմութիւն մը, զպատկեր մը տեսած ըլլալու գոհունակութիւնը ունենալ պարզմտորէն. բարի՛, արգահատո՛ղ հեղինակի (թէեւ անուշտ հեղնորէն արգահատող հեղինակի) գործ արդարեւ. քանզի, ինքնահաւան ազօտութիւններու, խրթնութիւններու չի տարուիր, գործին խորհրդանշականութիւնը առարկելով, եւ «գերիվեր» ապրումներով չի հպարտանար, ի միաս պատկերին յատկութեան, ծայրէիծայր տրամաբանութեան, եւ անթերի ամբողջութեան: — Բայց դեռ զիտելի, սքանչելի կէտեր կան: ... Կ'ուղեմ խօսիլ այն զարմանալի, ճշմարտապէս մեծ հեղինակի յատուկ այն ճաշակին, ընտրողութեան, ստեղծումներո՛ւ հաւասարող այն ընտրողութեան վրայ՝ որով հայկական խնդիրը անձնաւորելու համար ուրիշ կերպարան կամ խորհրդանշան չե՛ս գտներ, այլ խղճալիօրէն պատկառելի հանրածանօթ լարախաղացը. ա՛հ, թերեւս այդ անձին մէջ վերջին հայ պատմութիւնը չտեսնողի մը համար՝ լարախաղացին գիւտը իբր գրականութեան նիւթ՝ վայրկեան մը նախասիրական ճիւղ մը, գրական լարախաղացութիւն մը թուի. (ո՛չ աւելի քան վայրկեան մը, վասնզի հսկայի պտոյտը թաղին մէջ ա՛յնքան անակնկալ կատարելութեամբ մը դրուած է որ

17. Մորիս Բանքէմ տը Լադու (1704-1788 թթ.), փրանսացի մատիտանկարիչ:

18. Փիէր Փուվիս տը Շավան (1821-1898 թթ.), յետ.տպաւորապաշտ եւ նոր.տպաւորապաշտ փրանսացի արուեստագետ, որ յայտնի է իր խորհրդանշական ու այլաբանական զարդանկարներով:

այդ ընթերցողը պիտի խսկոյն խոստովանի թէ նիւթ մըն է եղեր ա'ս ալ, «ճանպարդ»ն [լարախաղաց] ալ, որքան իր ոտքերուն կամ չուանին շնորհիւ նիւթերու հասարակ մակարդակէն դուրս, վեր փախչի.) բայց որքան աւելի հիանալի կ'ըլլան դիւցազնին ամէն արարքները, բոլոր անհեթեթ — թէեւ անաչառօրէն իրական — երեւոյթները, երբ նոյնքան իրական անդրանկարի մը արտայայտութիւնն ըլլալնին անվիճելի, անտարակուսելի կերպով կը ցայտէ. եւ ես ա'յս աստիճան պատշաճեցում զաղափարին ու խորհրդանշանին՝ տակաւին տեսած չէի մեր դրս-կանութեան մէջ. եւ Սուլիֆթի<sup>19</sup>, Կէօթէի<sup>20</sup> թերեւ, (եթէ ոչ նաեւ Չերվանդէսի<sup>21</sup> որ կը ծիծաղի), ու Իպսէնի<sup>22</sup> եւ բոլոր paraboliste [ալլաբաօն] ու symboliste [խորհրդապաշտ] հանճարներու կարողութեան այս նմոյշը, մերային, հարազատ, մեր սովորութեան մէջ չընաղօրէն բարձրակարկան՝ չէի յուսար ոչ մէկէն... :

... «Ճահիլը»ին մէջ զիս ամէնէն աւելի ապշեցուց՝ եւ ինչ որ անշուշտ նորութիւն մըն է բոլոր գրականութեանց մէջ, կամ խիստ հազուադէպ երեւոյթ մը, հայկական վերջին պատմութիւնը պատկերող այս եղելութեան, դիպանկարին (ճամպազին կեանքի՛ն) ալ ամենամեծ մասամբ իրական ըլլալն է. իրականութենէն առնուած ըլլալն է. վասնզի յաճախ, իրական գաղափարը պատկերացնելու, անձնաւորելու կամ դիպաւորելու համար հարկ տեսնուած չէ՛ր իրականութեան. fiction [մտացածին] մը կը բաւէ՛ր. եւ քու ըրածդ ուրիշ բան չէ հոս՝ այլ իրականութիւն ստեղծել, եթէ կարելի է ըսել... : Հոս ստեղծագործելու յիմար յաւակնութիւնը մեծապէս նուազած է — հոս՝ աշխարհայինը աշխարհին, մտաւորականը մտքին կը վերաբերի... :

... Իրականութիւնը հազիւ, անզգալի իմն կը փոխես, անոր բոլոր ճշմարտանմանութիւնը պահելով, եւ մոզայէս՝ կը կրկնաւորես զայն ուրիշ ահագին իրականութեամբ մը որ առաջին պարզուկ տեսարանին մէկ հեռաւոր ու ապշեցուցիչ projectionը [արտացոլում] կ'ըլլայ, կէտ առ կէտ հաւատարի՛մ անոր, քանի որ երկու մօտաւոր ու հեռաւոր պատկերները իրապէս նոյնատեսակ դէպքեր են, նոյն ըն-

19. Ճոնսթան Սուլիֆթ (1667-1745 թթ.), իրլանդացի դիւանագետ եւ գրող, սշամաւոր՝ «Գիւլիվերի շամբուդուքիւնները» գիրքով (1726 թ.) :

20. Եոհան Վոլֆկանկ Կէօթէ (1749-1832 թթ.), գերմանական նոր գրականութեան հիմնադիրներէն՝ ծանօթ իր հանգրայն «Փառաքանով» :

21. Միկել տէ Սերվանթես (1547-1616 թթ.), իտալացի «Տոս Քիշոթ»ի սպանացի հեղինակը :

22. Հեմրիկ Իպսէն (1828-1906 թթ.), նորվեկիացի քատրագիր եւ բանաստեղծ, իրապաշտ քատրագրութեան հիմնադիր :

կերական-հոգեկան պայմաններուն ենթօրինեալ, եւ ինչ որ խեղճուկրակ հայութիւն մը կրնայ յեղափոխական դարձնել՝ դեղջուկ մըն ալ կրնայ «ճանպարհ» ընել. — եւ, հասնելով այսպէս վերջնագոյն գաղափարի մը՝ կրնամ ըսել թէ հեղինակիդ մէջ symboliste-ին հետ իմաստասէր մը կայ որ իրերը կը մերձեցնէ ու կը դասաւորէ, որ զանոնք գրեթէ կը պատճառաբանէ՝ ու կը թուի նախազգալ անոնց օրէնքը...

ԳԱԹ-ՄԿՖ, Բ. քաժին, 247

\*\*

Միֆայել Կիրճեանին

12, 7, 1905

Նամակէդ կրած տպաւորութիւնս մի՛ հարցնել... Հնորհակալ եմ որ խայտառակ մարդարէութիւնս շատ չես ծաղրած, քիչ մնացել էր որ ձահիլին մէջ ենթադրած symbolisme-ս ալ երեւակայական ըլլար...: Ի՞նչ ըսեմ. «պատուեցէ՞ք» այդ նամակս...:

ԳԱԹ-ՄԿՖ, Բ. քաժին, 247

\*\*

Միֆայել Կիրճեանին

3, 2, 1905

... Կարելի չէ որ Վահանին հետ ըլլամ, մեզի կամ այլուր, եւ քու խօսքդ չըլլայ, քենէ բան մը չպատմուի: (Եթէ Վահանը քիչ մը աւելի մտերմակամ ողի ունենար, անշուշտ դեռ շատ աւելի պերճախօս պիտի ըլլար քու մասիդ, բայց աւելի՛ բարեկամական է միշտ. չափաւոր ու posé [ծանրաբարոյ, զգօն] որ է յամենայնի. հաւասարակչողութեան (ինչ որ չ'արգիլելը սակայն տատանումները) միակ օրինակն է բանաստեղծականութեան մէջ, իմ տեսածներուս մէջ):

ԳԱԹ-ՄԿՖ, Բ. քաժին, 249

\*\*

ՇԱՀԱՆ ՇԱՀՆՈՒՐԷՆ

Գեղամ Ֆէնէրեանին

Դ2. 1968

.. Եթէ կայ բան մը, միա՛կ բան մը, որ գիտ կը նեղացնէ, ա՛ն ալ շահագործումն է թէքէեանի նամակին<sup>23</sup> (յապաւուժի ենթարկուած

23. Խօսքը կը վերաբերի վ. Թէֆէեանէն Շ. Նարդուհիմ ուղղուած և «Յառաջ» օրաթերթի 1968 թ. Սեպտ.ի 15-ի թիւով հրատարակուած մամակին, որ մախապէս, 1933 թ. Յունիսի 4-իմ, աւելի ամբողջակամօրէն լոյս տեսած է դարձեալ «Յառաջ»ի մէջ:

նամակին) ուր բանաստեղծը կը յայտնուի իբրեւ մէկը, որ գուրկ է գրական հասկացողութենէ: Աս դիմազեղծումը անհանդուրժելի է ինծի:

Ինչպէ՛ս չըտեսնել, որ նամակին ներբողական մասը *sapé* [տեղահան] եղած է իր հիմէն իսկ: Արդարեւ Թէքէեան չէ կրցած գիրքը<sup>24</sup> կարգաւ մինչեւ ծայրը: Ան կ'ըսէ — «կարդացի մինչեւ էջ X»: Նրբամտութեան պէտք չիկար կշռելու համար այս սլաքին աւերիչ ուժը: Տակաւին աչքիս առջեւն է Յ. Տէր-Յակոբեանը<sup>25</sup>, որ կը խնդար ցոյց տալով սլաքին ուղղութիւնը:

Եթէ Մեղեդիները (տիտղոս՝ զոր Ֆրանսայի մէջ պիտի գործածէր դաւառարնակ *vieille fille* մը — *des mélodies, des mélodies!*) [պատաւ օրիորդ մը — մեղեդիներ, մեղեդիներ]: Եթէ, կ'ըսեմ, այդ գիրքը ստացած է չափազանցեալ ներբող, պատճառն այն է որ Թէքէեան կ'ուզէ հակակշռել վերջին *paragraphe*-ը [պարբերութիւն], որ վերջնական դատապարտութիւնն է Նարդունի<sup>26</sup> լրագրական գործունէութեան: Կուսակցական տարակարծութիւնը զործ չունի հոն: Թէքէեան նկատառման անարժան կը գտնէ Նարդունիի գաղափարները եւ զանոնք պարզելու իր եղանակները, եւ խորհուրդ կու տայ որ զբաղի միայն իր գրականութեամբ որ հէքլաթային է, այսինքն ցնորական: Մի՛ զարմանար երբ ըսեմ թէ Ծ. Միսաքեանը<sup>27</sup> իրը ըրաւ Թէքէեանի խորհուրդը, իմ առջեւ, մտերիմ խօսակցութեան մը ընթացքին: Միսաքեան չա՛տ բան կը քաշէր, ամէն օր ի կարգ հրաւիրելով իր օգնականը:

Հոս պէտք է կատարեմ վերադարձ մը, պարզելու համար թէ ի՛նչ պարագաներու դրդումին տակ Թէքէեան պէտք տեսած է գրիչ շարժելու, ինք որ սովոր էր բերանացի քանի մը քաղաքավարական բառերով բաւականանալու:

Մենք ունինք անհեթեթ սովորութիւն մը, ըստ որուն պէտք է համազգային բնոյթ զգենու յորելի՜նական ամէն՛ հանդիսութիւն: Այսինքն՝ հրաւիրել բանախօս մը, զոր *en secret* [զաղտնաբար] կ'արհամարհենք: Սօսելու հրաւիրուած էր Նարդունի: Թէքէեան իր նամակով կը փոխադարձէ, ի յառաջադունէ, այն համակրական *geste*-ը,

24. Այսինքն՝ Նարդունիի «Մեղեդիներ, մեղեդիներ»ը:

25. Ֆրանսահայ հրապարակագիր:

26. Շաւարշ Նարդունի (1898–1968 թթ.), Արմաշ ծնած եւ Ֆրանսա ապրած արձակագիր, որ միաժամանակ եղած է հիմնադիրը «Յարդգոյ», «Զ. Ռ. Մ.»-ի եւ «Երկունք» պարբերականներու:

27. Շաւարշ Միսաքեան:

[վարմունֆ], զոր միւսը կը պատրաստուի իրեն մատուցանել — բայց որ չը մատոյց, քանի որ խօսք չառաւ հանդէսին: Եւ նամակը մնաց՝ մէկ ստքը պարապին մէջ առկախ:

Եղածը, ուրեմն, կենցաղադէտ մարդու մը ազնիւ geste-ն էր, ուր բարեկամարար կը տրուին, երէցէ մը դէպի սկսնակը, շատ իմաստուն խորհուրդներ: Նարդունի ոչ միայն չեղաւ շնորհապարտ, այլ Թէքէեանի դէմ նիզակ ճօճեց: Ահա այս մասն է որ, ինչպէս ըսի նախորդիւ, շարուած է italique [տառատեսակ՝ շեղագիր] տառերով:

Երբ Թէքէեան ինծի ըսաւ, Floria-ի<sup>28</sup> մէջ, Թէ Նարդունի արտօնութիւն խնդրած է նամակը հրատարակելու եւ ինք՝ հաւանած, ես իմ աթոռէս վեր ցատկեցի (հազիւ կը շափազանցեմ):

— Ինչո՞ւ արտօնեցիք... ձեր գրելն իսկ զարմանալի է...

— Ճանըմ, մարդը ճիգ մը ըրեր է... St Michel-ի<sup>29</sup> վրայ դէմս ելաւ... դո՛հ մնացեր է... շատ խնդրեց, արտօնեցի... Ի՞նչ կ'ուզես որ պատահի...

— Չեմ գիտեր Թէ ի՞նչ... բայց ես մարդս կը ճանչնամ...

Միթէ ներելի՞ր րան է կոնակէն հարուածել յարգելի անձնաւորութիւն մը, de surcroit [պատկառելի] երէց մը, զոր դուն ինքը հրաւիրած ես խնդրանքով եւ ակնածանքով: Որպէս Թէ նամակը յօդուած ըլլար, դայն կը դատաւիտէ, նո՛յն տեղը, երբ արտօնութեան խնդրանքը ինքնին նշան էր համամտութեան: Մարդը անկարող էր այս նրբութիւնը ըմբռնելու: Տրեխները միշտ ոտքն էին:

Սորունկ եղան խեղճ Թէքէեանի զղուանքն ու բարկութիւնը: Ես զինքը գտայ նոյն օրը, միշտ Floria-ի մէջ: Առանձին: Իր ամէն <էն> մտայլ արտայայտութիւնն էր առած: Ըսի իրեն — «Հիմա տեսա՞ք որ իրաւունք ունէի...»: Միշտ զլիսիկախ՝ պատասխանեց ձեռքի յուսահատական շարժումով մը.

— Ամէ՛նքն ալ այսպէս են... ամէ՛նքն ալ...

Պէտք չունեցաւ իր քովէն վանելու այս polygraphe-ը [բազմաբիւ նիւթերու մասին գրող]: Պայթեցաւ Թուրեան Եպիսկոպոսի<sup>30</sup> սպանութեան դէպքը: Ապագայ<sup>31</sup> եւ Յառայ<sup>32</sup> սկսան փոխադարձ ուրմ-

28. Ճաշարան՝ Բարիզի մէջ:

29. Բարիզի փողոցներէն մէկը:

30. Ղեւոնդ Արքեպիսկոպոս Դուրեան (ոչ քէ Թուրեան), Ամերիկայի հալոյց աւաջնորդը, որ 1933 թ. ի Դեկտ. ի 24-ին Եկեղեցիին մէջ դաշունահար սպառնուեցաւ:

31. Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան Ֆրանսայի պաշտօնաբերքը:

32. Օրաքերք, հիմնադիր՝ Շաւարշ Միսաքեան: Հ. Յ. Դաշնակցութեան բանբերք:

բակոճութիւն մը որ բոլորովին սէրսէճոց [ապուշցուց] մեր անըզ-  
դիւտ [անսգիւտ?] արմաշցիւն<sup>33</sup> :

ԳԱԹ-ԳՅՅ

33. Ակնարկութիւնը Շ. Նարգունիի համար է :

## VAHAN TEKEYAN IN THE LETTERS OF HIS CONTEMPORARIES

VATCHE GHAZARIAN

(Summary)

Vahan Tekeyan (1878-1945), the prominent Armenian poet, is often discussed in the letters of his contemporaries. The author quotes from the unpublished letters of Yervant Odian, Onnig Chifte-Sarraf, Arpiar Arpiarian, Diran Chrakian and Shahan Shahnour, all well known Armenian writers. The letters are kept in the Museum of Literature and Arts of Yerevan.